

İslâm Açısından İktisadi Büyümede İktisadi Faaliyetin Helal Olmasına Riayetın Önemi Üzerine

On the Importance of the Need of Halal Economic Activities in Economic Growth From an Islamic Perspective

© Fuat SEKMEN^a,
© Mehmet ERDEM^b

^aSakarya Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi,
İktisat Bölümü,
Sakarya, TÜRKİYE
^bFırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Elazığ, TÜRKİYE

Received: 15.10.2020

Received in revised form: 19.11.2020

Accepted: 19.11.2020

Available online: 31.12.2020

Correspondence:

Fuat SEKMEN
Sakarya Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi,
İktisat Bölümü,
Sakarya, TÜRKİYE
sekmen@sakarya.edu.tr

ÖZ İslâm'ın sabit ilkeleri dikkate alındığında, büyüme ve kalkınma kavramlarının birbirinden tamamen farklı durumları ifade ettiği görülür. Bu çalışmada İslâmî açıdan büyüme ve kalkınma kavramlarının niçin aynı durumu yansıtmadığının üzerinde durulmuştur. Klasik nazariye itibarıyla iktisadi büyüme, kişi başına düşen reel milli gelirdeki artışı gösterirken; iktisadi kalkınma, mevcut üretim faktörlerinin niteliğindeki artışı ifade etmektedir. İktisadi büyümenin belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarını ve parasal değerini dikkate aldığı, niteliğini ve kaynağını sorgulamadığına dikkat çekilmektedir. Büyümenin kaynağını sorgulamayan sistemlerde gerçekleşen üretim artışının gelir eşitsizliğine sebep olduğu için dengesiz büyüme olduğu ifade edilmiştir. İktisatta milli gelir hesaplama yöntemlerinden biri olan *harcama yaklaşımında* üretime katılan üretim faktörlerinin elde ettikleri gelirler söz konusu dönemde üretilen nihai mal ve hizmet alımlarında kullanılır. Bir ülkede belirli bir dönemde faktör sahiplerinin yapmış oldukları harcamalar toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı (GSYH) verir. Bu şekildeki bir yaklaşım kazanılan gelirin kaynağını sorgulamadığı için ahlaki suçlardan elde edilen gelirlere bağlı olarak yapılan harcamalar da milli gelire dâhildir. Burada sorgulanması gereken husus, kaynağı itibarıyla haram olan faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerin toplam tüketim harcamasını artırarak GSYH'yi artırmasıdır. Gelir artışının kaynağının meşru (helal) olmadığı durumlarda elde edilen büyümeyi İslâm'a uyumlu olmayan veya dengesiz büyüme olarak tanımladık. Dengesiz büyümede, toplumun değerleri göz ardı edilmektedir. Oysaki iktisadi büyüme, aynı zamanda toplumun öncü değerleri doğrultusunda şekillendiğinde tüm kesimler yönelik yararlı ve kalıcı bir gelişme olur. Aksi takdirde belirli bir kesimin büyümesi söz konusu olur ki, bu çarpık gelişme olarak değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda çalışmada, alternatif büyüme modeli olarak İslâm'a uyumlu kalkınma modeli üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İktisadi büyüme; iktisadi kalkınma; İslâm; haram; denge

ABSTRACT Taking into account of the fixed principles of Islam, it can be seen that the concepts of growth and development express completely different situations. This study focuses on why the concepts of economic growth and development do not reflect the same situation. Economic growth shows an increase in real national income per capita, while economic development refers to the increase in the quality of current production factors. It is noted that economic growth takes into account the amount and monetary values of the final goods and services produced at a certain period of time and it does not consider its nature and its source. It has been stated that the increase in production in economic regimes which do not consider the source of growth is called as "unbalanced growth" because it causes income inequality. In the expenditure approach, which is one of the methods of calculating national income in economics, the revenues of the production factors participating in the production use the final purchase of goods and services produced during the period in question. In a country, the expenditures made by factor owners in a certain period generate total Gross Domestic Product (GDP). Since such an approach does not question the source of the earned income, the expenditures made based on the revenues from moral crimes are also included in the national income. What should be questioned here is that the income obtained as a result of activities that are haram as of its source increases GDP by increasing total consumption expenditures. We have described the growth in cases where the source of income growth is not legitimate (halal) as incompatible or unbalanced growth in Islam. In unbalanced growth, the values of society are ignored. However, economic growth, at the same time, should be shaped in line with the pioneering values of society, which would be a useful and permanent development for all intersections. Otherwise, there will be a growth of a certain segment, which should be considered a distorted development. In this respect, the model of development is emphasized as an alternative growth model to Islam.

Keywords: Economic growth; economic development; Islam; haram; balance

EXTENDED ABSTRACT

The study firstly describes what economic growth and development are, and then states main differences between these two concepts. Economic growth is expressed as an increase in real national income per capita, or as a real increase in the amount of final goods and services produced in a certain period. In both cases, a quantity is mentioned. When we describe the concept of growth only in terms of quantity, we can't say that we adequately express all the factors that provide an increase in production. The economic rationality and health of production factors are as all factors contributing to the production not expressed herein. Economic growth only emphasizes quantitative aspect, so it does not fully reflect prosperity, so it ignores the economic and social cost

When we want to address the quality (quality) of the produced within the concept of growth that we describe as the real value of the final goods and services produced in a certain period of time, we point to the concept of development. Economists and financiers know that growth and development do not reflect the same situation. The concept of development includes not only quantitative change in the production unit, but also qualitative change. For this reason, adjectives such as disharmony and unbalanced are added to growth which do not reach development, and it is expressed as unbalanced growth. We have described economic growth as an increase in the amount of all goods and services produced in a country at a certain time, i.e. an increase in GDP. GDP consists of total consumption, investment, government spending, and net exports. Since such an approach does not question the source of the earned income, revenues from moral crimes will also increase national income through spending. Since one of the names given to property in the Qur'an is *hays*, it is understood that the goods acquired must be clean and should be earned in accordance with the Sunnah. Not every gain taxed according to Islamic understanding is halal; the legitimate is the taxation of halal revenues. However in secular systems, revenues from criminal activities are taxable. In Islam, income and wealth gains gained from halal means are encouraged. Thanks to legitimate income, the zakat worship, which is the right of the Muslim poor, is fulfilled. It is clear that the income that gives birth to the zakat, which is an important worship, must be earned from halal.

The Prophet of Islam emphasized the importance of work and trade. According to the Islam, begging is not an appropriate source of gains; there will be a stain on the face of the people who behave like this in the Hereafter. In Islam, halal revenue is encouraged, while a certain proportion of the income earned is transferred to social classes (not just the poor) is seen as one of the conditions of to be a Muslim. Unlike the capitalist market, Islam recognizes all "legitimate" activities in a way that does not endanger certain degree of public interests and encourages Muslims to obtain sustenance from a legitimate source for their families' livelihoods. The Qur'an has made trade legitimate in terms of gains and wealth, and has attracted attention to wealth and its negative consequences. Qur'an says that "do not eat your wealth unjustly among you. Do not take some or all of the people's possessions with false oaths and testimony."

The main point of this study is that the source of some expenditure which constitutes economic growth is not questioned. According to Islam, it is noted that the evaluation of inappropriate earnings must not be considered in calculation of the GDP. This study focuses on the need for an economic model which is compatible with Islam. For this purpose, it is questioned whether efforts to increase wealth conflict with Islam and moral values. For example, if other people are harmed while increasing wealth, there is no mention of legitimate, or rather moral activity here. One of the results of this study is to set up the system which is harmony with Islam by developing and supporting *karz-ı hasen*, zakat, and interest-free banking institutions.

Klasik nazariye açısından iktisadi büyüme, kişi başına düşen reel milli gelirdeki artış olarak veya belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarındaki reel artış olarak ifade edilmektedir. Her iki durumda da bir artıştan, yani bir nicelikten (mikyardan) söz edilmektedir. Büyüme kavramını bu şekilde sadece *miktar* yönünden tarif ettiğimizde mikyardaki artışı sağlayan tüm unsurları yeterince ifade ettiğimiz söylenemez. Burada ifade edilmeyen üretime katkı yapan tüm unsurlar olarak üretim faktörlerinin ekonomik rasyonelliği ve sağlığıdır. Şu halde bir ülkede belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin *nihai* hale gelinceye kadar nasıl bir süreçten geçtiğinin iyi değerlendirilmesi gerekir. Örneğin, soframızdan eksik etmediğimiz ekmeğin tüketime hazır hale gelinceye kadar olan serüveninde buğdayı üreten çiftçi, buğdayı un haline getiren değirmen sahibi (fabrika) ve unu ekmek yapan fırıncının tüm yönleriyle tartışılması gerekir. Çiftçinin, buğday üretim sürecinde tarlasında çalıştığı 15 yaşın altındaki çocuğunun, şehirde yaşayan çocuklarla benzer eğitimi alamayışını ve tarlada çalışan ev hanımının bu işte geçirdiği sürenin maliyete yansıtılmamasını, göz ardı edilen ekonomik ve sosyal maliyetlerden birkaçı olarak kabul edebiliriz.

Belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetler olarak ifade edilen reel GSYH'yi ülke nüfusuna böldüğümüzde elde edilen kişi başına düşen reel milli gelir gerçekten kişi başına düşen gelir midir? Bu konuda açıklanan miktar üretilenin adil bir şekilde paylaşıldığı anlamına gelir mi? Tabii ki gelmez, di-

yorsak büyüme kavramı gelirin nasıl paylaşıldığını izah etmediği için *sorunludur, problemlidir*. Sorunlu ve problemlili olan durumlar ise *etik* konusudur.

İktisadi büyümenin meselenin sadece nicelik yönüne vurgu yaptığını, bu yüzden refahı tam olarak yansıtmadığını, dolayısıyla ekonomik ve sosyal maliyeti göz ardı ettiğini belirttik. Bir ülkede belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin reel değeri olarak tarif ettiğimiz büyüme kavramı içerisinde üretilenin *niteliğine* (kalitesine) de değinmek istediğimizde *kalkınma* kavramına işaret ederiz. Nitekim iktisatçılar ve finansçılar büyüme ve kalkınmanın aynı durumu yansıtmadığına dikkat çekerler. Kalkınma kavramı üretim birimindeki sadece nicel değişimi değil aynı zamanda nitel olarak değişimi de içerir. Bu sebeple kalkınmaya ulaşamayan büyümeye *ahenksiz ve dengesiz* gibi sıfatlar eklenerek ahenksiz büyüme, dengesiz büyüme olarak ifade edilir.

Peki, iktisadi kalkınmanın gerçekleşip gerçekleşmediğine kim karar verecektir? Her toplumda bireyler kendilerine şu soruları soracaklardır:

1. Gelirinde meydana gelen artışa bağlı olarak dünyevi (maddi) sıkıntılarını gidermekte midir?
2. Gelir artışına bağlı olarak kendini güvende hissetmekte midir?
3. Seyahat ve dinlenme özgürlüğüne sahip midir?
4. Gelir artışına bağlı olarak özel mülkiyet hakkı var mıdır? Kazandığı geliri istediği gibi tasarruf etme konusunda tek yetkili midir?
5. Gelir artışıyla birlikte zihinsel gelişimini sağlayacak fırsatları da elde edebilmekte midir?
6. Gelir artışı manevi gelişmeye yardımcı olmakta mıdır?

Bu çalışmada ilk olarak büyüme ve kalkınma kavramı incelenecek ve ardından uyumlu kalkınma modeli üzerinde durulacaktır.

BÜYÜME

İktisadi büyüme, bir ülkenin belli bir dönemde üretmiş olduğu mal ve hizmetlerdeki reel artışı ifade etmektedir. Bu tanıma göre iktisadi büyüme sayısal değişimleri göstermekte, dolayısıyla nitelikten ziyade nicelikle ilgilenmektedir. Sadece sayısal değişimlere vurgu yapıldığında ihmal edilen birçok manevi/etik unsurun bulunma ihtimali olduğu açıktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de genel anlamda her alanda, özel anlamda ise mal ve servet alanında niceliğin bir övünç vesilesi yapılmasının (tekâsür) birtakım yüksek insani değerlere ulaşmaktan alıkoyduğuna dikkat çekilmiştir.¹

Ülkeler sahip oldukları nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakları sağlamak için yeterli iktisadi büyümeye ihtiyaç duyarlar. Rostow, ekonomik büyümenin beş farklı aşamasından söz etmektedir. Bunlar: 1) Geleneksel toplum aşaması, 2) Kalkışa hazırlık aşaması, 3) Kalkış aşaması, 4) Olgunlaşma aşaması, 5) Yoğun kitlesel tüketim aşamasıdır. Rostow'un yaklaşımına göre, ülkeler sınırsız bir ekonomik büyüme imkânına sahip olduğu için gelişmişlik farklılıkları da zamanla ortadan kalkma eğilimindedir.² Günümüzdeki realiteleri dikkate aldığımızda bu iddianın doğru olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin, dünyanın üçüncü büyük gaz rezervine sahip ülkesi olan ve 2020 yılı verilerine göre yaklaşık 2 milyon 881 bin kişilik nüfusa sahip olan Katar'da, kişi başına düşen milli gelir 2019 verilerine göre 116 bin 79 ABD dola-

¹ Tekâsür, 102/1.

² Walt Whitman Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge 1960.

rı iken, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde kişi başına düşen milli gelir 2019 verilerine göre 730 ABD dolarıdır. Dünyanın en hızlı büyüyen ülkelerinden biri olan Hindistan'da ise yoğun nüfusa bağlı olarak artan ihtiyaç ülkenin fakir kalmasının temel sebebi olarak gösterilmektedir.

GSYH; toplam tüketim, yatırım, hükümet harcaması ve net ihracattan oluşmaktadır. Toplam tüketim harcaması içinde yasal olan mal ve hizmetler yanında, kullanımı insan sağlığına zararlı olduğu düşünülen ve bu yüzden yasaklanan mal ve hizmetler de vardır. Bugün tüm dünyada marijana, kokain ve eroin gibi uyuşturucu madde olarak adlandırılan malların yasal statüsü diğer tüm normal mallardan son derece farklıdır. Üretimi, dağıtımını ve tüketiminde hiçbir sıkıntı olmayan çoğu mal için önemli bir düzenleme ve vergi varken, uyuşturucuları üretmek, pazarlamak ve tüketmek tamamıyla yasaktır. Bazı ülkelerde yasakları ihlal etmek çok uzun süreli hapis cezalarıyla sonuçlanmaktadır. Hükümetler uyuşturucuyla mücadele etmek için önemli kaynaklar ayırmaktadırlar. Mesela, Türkiye için önemli bir tehdit olan eli kanlı terör örgütü PKK'nın uyuşturucudan yılda ortalama 1.5 milyar TL gelir elde ettiği ve Avrupa uyuşturucu piyasasının % 80'nini elinde bulundurduğu dikkate alındığında uyuşturucuyla mücadelenin önemi ortaya çıkmaktadır.³ Devletin uyuşturucuyla mücadelede sadece arzı engellemesi, talepte bir değişme yokken uyuşturucu fiyatını artırarak daha yüksek kârların elde edilmesine neden olmaktadır. Problemin üstesinden gelebilmek için arz denetiminin yanında talep kontrolü de yapılmalı, uyuşturucu bağımlılarının tedavileri yapılarak topluma kazandırılması sağlanmalıdır. Bu noktada Kur'an-ı Kerim'de "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın" (Bakara, 2/195) ayetinde ifade edildiği gibi, insanın fiziki, zihni ve ruh sağlığına zarar veren şeylerin İslâm dininde haram olduğuna dikkat çekilmesinde fayda vardır.

Normal mal ve hizmetlerin⁴ kullanımında hiçbir yasal sınırlama yokken, üretilmesi, satılması ve tüketilmesi yasak olan malların GSYH içerisinde zımni bir şekilde ister istemez değerlendirilmesi veya değerlendirilmek zorunda kalınması uyuşturucu piyasası ile ilgili bazı tartışmaları gündeme getirmiştir. Uyuşturucular için diğer tüm mal ve hizmetlerde olduğu gibi serbest bir piyasanın varlığının, mevcut yasaklayıcı politikalardan daha üstün olduğunu iddia eden çalışmalardan biri Miron ve Zwiebel'in çalışmasıdır. Adı geçen yazarlar ortak çalışmalarında, serbest bir piyasanın uyuşturucu kullanan insan sayısında bir artışa yol açabileceğini, ancak uyuşturucunun üçüncü kişiler üzerindeki şiddeti ve işlenen cinayetleri azaltacağını belirtmişlerdir.⁵

Uyuşturucu gibi İslâm hukukunda kesin olarak yasak olan,⁶ ancak çoğu ülkede bizzat devletin belirlediği mekânlarda (piyasada) kadının vücudunun ticaretinin yapıldığı ve bu ticaretten önemli kazançların elde edildiği bilinmektedir. İslâm'a göre bu şekilde helal olmayan yollardan elde edilen kazancın vergilendirilmesi bu kazancı temiz hale getirmeyeceği gibi, vergi alınmaması yani kayıt dışılığın olması hali de etik bir sorun olarak açıklanamaz. Ne var ki, İslâm dışı sistemlerde zinadan para kazananlar için "seks işçileri" (sex workers) kavramı kullanılmakta ve onların diğer işçiler gibi haklarından söz edilmektedir. İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an'da dini ve dünyevi hayatta bunalım ve buhranlara sebep olan içki, fuhuş, faiz, kumar ve hırsızlık⁷ gibi iktisadi yönü olan suçlar açık bir şekilde yasaklanmıştır.⁸

³ Uyuşturucu piyasası demekle diğer tüm mal ve hizmet piyasasında olduğu gibi alıcı ve satıcının karşı karşıya geldiği ve amaçlarını gerçekleştirdikleri tüm mekânlar anlaşılmalıdır.

⁴ İktisatta normal mal denildiğinde fiyatı arttığında daha az talep edilen, fiyatı düştüğünde ise talep edilen miktarı artan mallar kastedilir.

⁵ Jeffrey A. Miron - Jeffrey Zwiebel, "The Economic Case Against Drug Prohibition", *The Journal of Economic Perspectives*, 1995, Vol: 9, No: 4, pp. 175-192.

⁶ Yusuf el-Kardavî, *İslâm'da Helal ve Haram*, trc: Mustafa Varlı, Ankara 1970, 85-87.

⁷ Hırsızlığın günümüzdeki yönetim biçimlerinde de yasak olduğunu belirtmekte fayda vardır.

⁸ el-Bakara, 2/ 275-276; el-Maide, 5/38, 90-91; el-İsra, 17/32; Furkan, 25/68.

İktisat biliminde milli gelir hesaplama yöntemlerinden biri de *harcama yaklaşımı*dır. Bu yaklaşıma göre, üretime katılan üretim faktörleri elde ettikleri gelirleri söz konusu dönemde üretilen nihai mal ve hizmet alımlarında kullanırlar. Bu şekilde, bir ülkede belirli bir dönemde faktör sahiplerinin yapmış oldukları harcamalar toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı (GSYH) verir. Bu şekildeki bir yaklaşım kazanılan gelirin kaynağını sorgulamadığı için ahlaki suçlardan elde edilen gelirlere bağlı olarak yapılan harcamalar da milli geliri artıracak demektir. Şu hâlde mesele, İslâm'a göre yasak olan faaliyetler arasında yer alan ve günümüzde ahlak suçları olarak kabul edilen uyuşturucu, kumar ve fuhuştan elde edilen kazancın vergilendirilmesidir. Burada sorgulanması gereken husus, kaynağı itibarıyla haram olan faaliyetler sonucu elde edilen gelirin toplam tüketim harcaması listesine girerek GSYH'yi artırmasıdır.⁹ Hz. Peygamber (s.a.s.) malı hem kazanma yolunun hem de harcama yeri ve şeklinin hesap konusu olacağına dikkat çekmiştir.¹⁰ Kur'an-ı Kerim'de mala verilen isimlerden birinin *hayır*¹¹ olduğundan hareketle edinilen malın temiz olması gerektiği, tamamıyla İslâm'ın temel ilkelerine uygun olarak kazanılması gerektiği anlaşılır.

İslâmî anlayışa göre vergilendirilen her kazanç helal değildir; meşru olan, helal kazancın vergilendirilmesidir. Buna karşılık ülkemizde cari olan Vergi Usul Kanununun 9. Maddesine göre "... *Vergiye doğuran olayın kanunlarla yasak edilmiş bulunması mükellefiyeti ve vergi sorumluluğunu kaldırır.*" Yani suç unsuru olan faaliyetlerden elde edilen kazançların da vergiye tabi olduğu hükmü geçerlidir.¹² Hâlbuki İslâm'da helal yoldan kazanılan gelir ve servet artışı teşvik edilmektedir. Meşru yollardan kazanılan gelir sayesinde Müslüman fakirlerin hakkı olan zekât ibadeti yerine getirilir. Müslüman zekâtı verilen bir malın artacağına ve ahirette sevaba nail olacağına inanır¹³ ve zekât ibadetini İslâm'ın şartı olduğu için yerine getirir. Böylesine önemli bir ibadet olan zekâtı doğuran gelirin helal yoldan kazanılması gerektiği açıktır. Çalışkan, Müslüman bireyin helal aramasının cihat olduğunu ve helal rızık için yapılan mücadelenin Allah yolunda cihat kadar önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.) çalışmanın ve ticaretin önemini vurgulamış; dilenen kimsenin ahirette suratında bir leke olacağını bildirerek dilenmenin uygun bir kazanç kapısı olmadığını ifade etmişlerdir.¹⁵ Kur'an'dan hareketle bütün peygamberlerin nübüvvet vazifeleri yanında rızıklarını temin ettikleri bir meslekle iştigal ettiklerini biliyoruz. Örneğin, Hz. Davud'un (a.s.) demirci olması, Hz. Musa'nın (a.s.) çobanlık yapması ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) çobanlık ve ticaret yapması çalışmanın ve helal kazancın önemini göstermektedir. Nitekim Kasas sûresinin 77. âyetinde "*Allah'ın sana verdiğiinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsanlarda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez*"¹⁶ buyrulmakta ve insan için bazı temel görevler sıralanmaktadır. Bunlar: Âhiret yurdunu (cenneti) kazanmak için gerekli ibadetleri yerine getirmek, helal kazanç için çalışmak, infak etmek ve kötülükle mücadelede. Şu hâlde, İslâm'da helal kazanç teşvik edilirken kazanılan gelirin belli bir oranını zekât verilebilecek sosyal sınıflara aktarılmasını dinin şartlarından biri olarak görülmektedir.¹⁷ Nitekim Kur'an, mal biktirip infak etmeyenleri ve Allah yolunda harcamayanları hoş görmemiştir.¹⁸

⁹ GSYH; toplam tüketim (C), toplam yatırım (I), hükümet harcaması (G) ve net ihracat (X-M) toplamından oluşur.

¹⁰ Tirmizi, Hadis No: 2417

¹¹ el-Bakara, 2/80, 272; el-Âdiyat, 100/8

¹² Bk. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf>

¹³ Sebe' 34/39; Rûm, 30/39.

¹⁴ Necmettin Çalışkan, "Kur'an'da Ticari Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları", *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, c. 1, sayı: 1, s. 27.

¹⁵ Tirmizi, "Zekât", 38; Nesai, "Zekât", 93.

¹⁶ Bk. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Kasas-suresi/3328/76-77-ayet-tefsiri>

¹⁷ et-Tevbe, 9/60.

¹⁸ et-Tevbe, 9/34-35.

Erdem, İslâm'ın kapitalist piyasadan farklı olarak belirli ölçüde toplum menfaatlerini tehlikeye sokmayacak şekilde bütün “meşru” faaliyetleri tanıdığını ve Müslümanları ailelerinin geçimleri için meşru bir kaynaktan rızık elde etmeye teşvik ettiğini belirtmektedir.¹⁹ Geçit ise, Kur'an'ın mal ve servet konusunda ticareti meşru kıldığını, servet düşkünlüğüne ve bunun olumsuz sonuçlarına dikkat çektiğine işaret etmiştir.²⁰ Kur'an ticaretle gelir elde ederken de “*Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin. Bile bile, günaha saparak, insanların mallarından bir kısmını veya tamamını yalan yemin ve şehadetle edinmeyin*”²¹ buyurarak Müslüman tacirin riayet etmesi gereken temel şartları belirtmiştir. Müslüman bireyin helal kazanç elde ettikten sonra toplumsal huzur ve dengeyi sağlamaya da katkı yapması gerekir. *Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar, de ki afv olanı (ihtiyaçtan fazla olanı)*²² ayetinde ifade edildiği gibi meşru ve zorunlu ihtiyaçlar giderildikten sonra Kur'anî hükme uyarak sadaka ve zekât gibi mâlî ibadetlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Rûm Sûresi 37-38-39'da insanların sahip oldukları tüm iktisadi varlıkları verenin Allah Teâlâ olduğu ve rızkı dilediğine verdiği, buna sahip olanların da akrabaya, yoksula ve yolda kalmışlara *hakkını* vermeleri istenmektedir. Ayette geçen “hakkını verme” ifadesinin isteğe bağlı bir davranış olmadığı açıktır. Aynı ayette mevcut servetinden infak edenlerin gelirlerinde bir azalma olmayacağı, bilakis bereketleneceği, servetin kemiyetinin artacağı müjdelanmaktadır. Maide 88'de ise “*Allah'ın size verdiği helal ve temiz rızıklardan yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının*” buyrulmaktadır. Buradan da anlaşıldığı üzere her kazanılan gelir helal değildir ve helal olmayan kazançtan ise mâlî ibadetlerin yerine getirilmesi beklenmemektedir.

İslâm'ın ilke olarak serbest piyasa ekonomisini esas aldığını Hz. Peygamberin (s.a.s.) malın fiyatı ile ilgili bir belirleme yapmamasından anlıyoruz. Öngörülen bu ekonomik sistemde, monopol (tekelci) yapılar oluşmadığı sürece piyasada fiyatların serbestçe oluşmasına izin verilmesi esastır. Örneğin, Hz. Peygamberin pazarda malın fiyatıyla ilgili olarak “fiyatı belirleyen Allah'tır” buyurması İslâm'da normal şartlar altında bir kâr haddinin olmadığını gösterir. Ancak belli şartların varlığı halinde; örneğin devletin veya tekelci güçlerin yapacağı müdahalelerin piyasayı daraltması ve karaborsaya neden olmasına bağlı olarak eksik rekabet şartlarında ve piyasada ihtikâr ortamı görüldüğünde fiyatlar devletin denetimine tabi tutulmuştur.²³ Ayrıca, “def-i mefâsid celb-i menâfiden evladır” kuralı gereği de zaman zaman ekonomiye müdahale gerekçesi oluşmuştur. Bu maksatla umumun faydası ve kötülüğün def-i gereği fiyat belirlenmesine bir alternatif olarak narh sistemi hem Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde hem de Hulefa-i Raşidin döneminde uygulanmıştır. Eksik rekabet şartlarından dolayı fiyatlara müdahale uygulaması klasik dönem Osmanlı ekonomisinde de fiyat belirlemede esas teşkil etmiştir. Kısaca, İslâm'da ilke olarak kabul edilen serbest piyasa ekonomisi birtakım dini ve ahlaki ilkelerle zabturabt altına alınmıştır.

Mannan, bugün için hakim paradigma olan kapitalizmin “para dini” haline geldiğini ifade etmektedir.²⁴ Bu anlayışın temeli Adam Smith'in “Bırakınız yapsınlar... Bırakınız geçsinler” sözü ile açıklanabilir. Burada bireylerin hürriyet adına nasıl bir yol izlemeleri gerektiğine dair bir kural ifade edilirken aynı zamanda kapitalizmdeki bu derecedeki bir serbesti diyalektik materyalizme de ortam hazırlamıştır. Kozak, kapitalizmdeki her türlü kazanç ve zenginliğin kaynağını organize emeğin üretkenliği ve maliyetinin çok üstünde bir değer üretmesi ile açıklarken, servet sahipliğinin üretken emekle bir ilgisi olmadığını

¹⁹ Ekrem Erdem, “Müslüman Bireyin İktisadi Davranış Hususiyetleri ve İslam Piyasa Geleneği”, *İslam İktisadi ve Piyasa*, (ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut), İGİAD Yay., İstanbul, 2015, s. 11-38.

²⁰ Mehmet Salih Geçit, *Ekonomi ve İnanç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s.50-51.

²¹ el-Bakara, 2 /188.

²² el-Bakara, 2/ 219.

²³ Tabakoğlu, 2010, sh. 124

²⁴ Bkn. M. A. Mannan, *İslam Ekonomisi: Teori ve Pratik*, (çev. Bahri Zengin - Tevfik Ömeroğlu), Fikir Yayınları, İstanbul 1970.

ğını iddia etmektedir. Yazar, üretilen zenginliğin (ihtiyaç fazlası veya artı değer) kişisel servetin kaynağı olduğunu İbn Haldun'un görüşleriyle tutarlı olarak açıklamakta; zenginlik ve servetin kaynağında sömürü olduğunu kabul etmektedir.²⁵ Kutub, İslâm'ın kazanç ve mülkiyetin temelinde zihinsel ve bedensel emeğin karşılığını aradığını belirterek, sermayenin gelir ve kazanç sebebi olmadığını ve sermayeyi artırmada faiz, kumar, hilekârlık, karaborsacılık, fazla fiyat isteme vb gibi yollarla elde edilen kazancın normal (meşru) olmadığını vurgulamaktadır.²⁶ Kutub'un emeğe bu denli önem atfetmesinin temelinde Hz. Peygamber'in "*Hiç kimse kendi emeği ile kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir*"²⁷ buyurmasının etkili olduğu açıktır. Kutub, ayrıca İslâm'ın, fertlerin sahip olma eğilimlerini önemsediğini ve eğilimden yararlanarak fertleri maksimum verimi gerçekleştirmeye ve bu üstün verimi toplumun ihtiyaçlarını giderecek mahiyette olacak şekilde teşvik ettiğini belirtir.²⁸ Bu haliyle İslâm daha mahirdir, çünkü fertlerin maksimum kapasiteyle çalışmasını sağlar. Zira çalışmayı bir ibadet, kazanç ve mülkiyet için en önemli sebep sayan İslâm "*İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır*" (Necm 53/59) buyurarak insanların rızıklarının peşinden koşmalarını, emek sarf etmelerinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Kaldı ki, Tabakoğlu ve Kurt'un da belirttiği gibi, İslâm'ın esaslarından olan zekât, sadaka, hac ve hatta belli durumlarda oruç ibadeti bireylerin ekonomik durumlarıyla çok yakından ilişkilidir.²⁹ Fidan, mâlî ibadetlerin tümünde birtakım mesajların bulunduğunu ifade ederek İslâm'ın bir yandan insanları helal yoldan çalışıp gelir elde etmeye teşvik ettiğini, diğer yandan da kazanılan serveti Allah yolunda harcayarak sevabına nail olmanın ana hedef olduğunu belirtir.³⁰

İnsanlar için helal kazancın önemine işaret ettikten sonra şimdi su soruyu sorabiliriz:

Haram olan bir kazançtan vergi alınarak kamu harcaması yapılması etik midir, daha doğrusu helal midir?

Aynı soruyu İslâm'a göre haram olan faiz kazancından vergi alınması ve devletin bizzat kendisinin faiz alması hali için de sorabiliriz.

Sonuç olarak, iktisadi büyüme belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarını ve parasal değerini dikkate almakta, niteliğini ve kaynağını sorgulamamaktadır. Belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarı yanında *niteliğe* de değinmek istediğimizde *kalkınma* kavramına işaret ederiz. Nitelik; toplumda bir bütün olarak bir ilerlemenin görülmesini, sadece iktisadi büyümenin değil siyasal, sosyal ve kurumsal gelişmenin de dikkate alınmasının altını çizer. Ne var ki, İslâmî bir sistem kuramayan ve dolayısıyla manevi terakkiyi yakalayamayan ülkelerin tamamında yukarıdaki sorunlar devam etmektedir. Burada şu hususu vurgulamakta fayda var; ülkelerin yönetim biçimlerinin veya adlarının görünüşte İslâmî olması manevi terakki için yeterli olmamaktadır. Örneğin, Suudi Arabistan, şeriat yasalarının anayasa olarak kabul edildiği bir krallıktır. Bilindiği gibi, Suudi Arabistan Krallığı bağımsızlığını 1927 yılında İngiltere ile anlaşarak elde etmiş, ülke yönetiminde Suudi Hanedanın söz sahibi olduğu mutlak monarşi ile yönetilen bir ülkedir. Bu yönetim şeklinin; Kur'an-ı Kerim'in mücadele ettiği ve değiştirmeye çalıştığı Arap kabile kültür ve geleneğinin Hz. Peygamberin (s.a.s.) vefatından sonra İslâm üzerinde devam eden etkisi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla, yasama ve yürütmenin bir ailede toplandığı bir yönetimin maddi ve manevi terakkiyi sağlayamadığını görmekteyiz.

²⁵ Bkn: İbrahim Erol Kozak, *İnsan-Toplum-İktisat: İbn Haldun'dan Yola Çıkılarak Çok Yönlü Bir Tahlil Denemesi*, Değişim Yayınları, Sakarya 1999.

²⁶ Seyyid Kutub, *İslam Kapitalizm Uyuşmazlığı*, (çev. Abdurrahman Niyazoğlu), Hareket Yay., İstanbul 1972, s. 53.

²⁷ Buhari, Hadis No: 2072

²⁸ Kutub, *a.g.e.*, s. 56.

²⁹ Ahmet Tabakoğlu - İsmail Kurt, *İktisadi Kalkınma ve İslam*, İSAV Yayınları, İstanbul 1987, s. 32.

³⁰ Bkn: Ali Fidan, *Din ve Kalkınma (Türkiye Tecrübesi)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul 2014, s. 145 vd.

Şimdi üretim biriminin sadece nicel olarak değil de nitel olarak büyüyüp gelişmesinin süreçlerini ihtiva eden kalkınma kavramına değinebiliriz.

KALKINMA

Büyüme, ekonomideki değişmelerin nicelik (miktar) yönüne ağırlık verirken, kalkınma ise; bir toplumda ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda arzu edilen her türlü değişme ve gelişmeye odaklanmaktadır. Hamitoğulları, kalkınmayı “üretim biriminin yalnızca nicel olarak değil aynı zamanda nitel olarak büyüyüp gelişmesinin süreçlerini oluşturmak” şeklinde tarif etmiştir. Kalkınma kavramı iktisadi nitelikte olan yapılar yanında sosyal, siyasal ve kültürel yapılarda da müspet yönde değişmeyi içermektedir. Kalkınmanın sosyal yönden gelişmeyi içermesi, üretim biriminin yalnız miktar yönüne ağırlık veren Ortodoks İktisadın sorgulanmasına ve kalkınma sorunsalında “insan merkezli kalkınma” anlayışına geçilmesini sağlamıştır. Zira insan-eksensiz kalkınma tanımında, bireyin kişiliğinin gelişmesi için gerekli şartların sağlanması vardır.

Şu hâlde *iktisadi kalkınma* ekonomik büyümeden daha şümüllü bir süreçtir. Kalkınma iktisadi büyüme ek olarak olumlu anlamda yeni bir yapının, yeni bir düzenin kurulmasını öngörür. Bu düzene *ahenkli büyüme* diyebiliriz. Ekonominin onarılmasına bağlı olarak halkın refah düzeyinin artırılması ve adil paylaşım bu yeni düzende temel hedeflerdir. Bunun için de sosyal ve ekonomik hayatın insan merkezli olarak tanımlanması, yapılandırılması gerekmektedir. Adil düzen sadece tek bir ülkede yeni bir yapının kurulmasını değil aynı zamanda yeni bir Dünya kurulmasını öngörür. Bu Dünya’da maddi gelişim ahlaki gelişimle birlikte hareket eder, biri diğerine engel teşkil etmez. Adil düzenin olmadığı ülkelerde, ahlaki gelişim teknolojik gelişimin gerisinde kalmıştır.

Günümüzde, klasik iktisatçıların “herkesin kendi çıkarı doğrultusunda hareket etmesi halinde, bütün bu girişimlerin toplamının ortak çıkar olacağı” görüşü sorgulanmaya başlanmıştır. Bu görüşün iş hayatındaki yorumu “zenginliğini ne pahasına olursa olsun artır ki, bu sayede toplum da zenginleşsin” şeklindeydi. Zenginliği artırma gayretlerinin *dini* ve *ahlaki değerlerle* çatışıp çatışmaması sorgulanmamaktaydı. Hâlbuki Müslüman birey için burada birçok kısıt vardır. Örneğin, Müslüman bireyin ahirette hesap vereceği konulardan biri de “malı nereden kazanıp nereye harcadığı” ile ilgilidir.³¹ Müslüman birey için faiz, kumar, şans oyunları, zina, içki, hırsızlık vs. gibi meşru olmayan yollardan kazanılan para haramdır. Şu halde zenginliği artırırken başka insan(lar)a bir zarar veriliyorsa burada meşru, daha doğrusu *ahlaklı* bir faaliyetten söz edilemez. Örneğin yoğurt üreten bir firmanın temel amacı kâr maksimizasyonu olunca, yapmış olduğu yoğurdun kısa sürede bozulmaması için ürünün içerisine “*solitin*” adında bir kimyasal katması halinde ahlaklı bir faaliyetten söz edilemez. Burada firmanın faaliyetinin faydalı veya faydasız olduğuna karar verirken milli gelire ve istihdama katkısı ile insan sağlığına verdiği zarar mukayese edilmeden, solitin maddesinin insan sağlığına zararı bilindiği için firmanın üretimine hemen son verilmelidir.

İktisadın kurucusu ve kapitalist ekonominin temelini, yazmış olduğu “Milletlerin Zenginliği” kitabıyla atan Adam Smith, devletin ekonomiye hiçbir şekilde müdahale etmemesi gerektiğini, ekonomideki mevcut görünmez elin yetkililerin müdahalesine gerek olmaksızın ekonomik işleyişi uyumlu hale getirdiğini savunmuştur. Adam Smith, toplumda herkesin kendi faydası için çalışırken ortak faydaya hizmet edeceğini ve bu sayede toplumun refahının artacağını iddia eder. Smith’e göre fiyatlar denge unsurudur.

³¹ Tirmizi, “Kıyamet”, 1.

Halbuki arz ve talepte bir değişme yokken, kâr maksimizasyonu peşindeki bir firmanın, *teknolojik ilerlemeyle* birlikte maliyeti düşürme imkânı fiyatı bir denge unsuru olmaktan çıkarabilmektedir. Yukarıdaki örneğimizde, solitin maddesinin kullanıldığı süt ürünlerinde maliyetin ciddi bir şekilde düştüğü, firmanın stoklama imkânını artırdığı ve dolayısıyla rekabet gücünü yükselttiği bilinmektedir. Yoğurt talebi ve arzında bir değişme yokken, firmanın daha çok kazanmak için toplum sağlığını tehdit eden kimyasal madde kullanması, Smith'in "kişisel menfaat iktisadi hayat için itici bir güçtür ve kişisel menfaatlerin sonunda toplumsal refahı artırır" şeklindeki görüşüyle uyumlu değildir.

■ UYUMLU KALKINMA MODELİ

Gerek Müslüman gerekse Müslüman olmayan birey için basit iyileşme ve üretim artışı *kalkınma* anlamına gelmez. Büyüme sürecinin *adil düzen* ve uyumlu kalkınmayla³² sonlanması için, teknolojik gelişmeyle birlikte artan üretim bolluğunun *din merkezli* olarak yürümesi gerekir. Zira Müslüman birey için iktisadi faaliyetin amacı, sadece fayda veya kar maksimizasyonu değil aynı zamanda ahiret saadetidir. Dolayısıyla, İslâm'ın sabit ilkeleri dikkate alındığında, ne pahasına olursa olsun kâr etme düşüncesinden değil, dinin emir ve tavsiyelerine uygun olup olmadığı düşüncesinden hareket edilmelidir. Qazi, İslâm hukukçularının daha çok serbest piyasayı öne çıkardığını, serbest rekabet sonucu oluşacak fiyatların üzerinde veya altındaki önemli bir oranı ise *fâhiş fiyat* olarak kabul ettiklerini belirtmiştir.³³ Nitekim yukarıda da işaret ettiğimiz "*Birbirinizin mallarını aranızda bâtil yollarla yemeyiniz*"³⁴ şeklindeki emirden de fiyatların olması gerekenden yüksek olabileceği gibi, düşük olmasının da mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Ateş ve Bektaş'ın da ifade ettikleri gibi, İslâm bireyi her ne şekilde olursa olsun kârı maksimize etmesi üzerinden değil, haram ve helale dikkat etmesi üzerinden ekonomiyi tanımaktadır.³⁵

İslâm ekonomisi çalışan yazarların önemli bir kısmı, örneğin Ahmad,³⁶ Chapra,³⁷ Qureshi³⁸ ve Ragab³⁹ *kalkınma* kavramına ilişkin olarak farklı bir strateji benimsemişlerdir. Bu düşünürlere göre, genel iktisat çalışanlar ekonomik gelişme dendiğinde yalnızca ekonomik büyümeye odaklanmaktadırlar. Hâlbuki bir İslâm toplumunda temel kaygı; iktisadi büyüme yanında suç oranlarının azaltılması, özel mülkiyetin korunması, işin ehline verilmesi, kısaca İslâm ahlakının yerleşmesi ana ilke olarak kabul edilmektedir.

Jafari ve Sandıkçı, İslâm'ın ticari alandaki temel kabullerine uyumlu kalkınma modelinde, toplumda refahın göstergesi olarak ifade edilen kişi başına düşen reel milli gelir artarken gelir dağılımının iyileştiğini, toplumsal ve sosyal adaletin sağlandığını, işin ehline verildiğini, bireyin can ve mal güvenliği güvence altına alındığını iddia etmişlerdir.⁴⁰ Mirakhor ve Askari, İslâmî kalkınmanın; eski, eksik, dini dışarıda bırakan (seküler) kalkınma anlayışına bir alternatif olacağını belirtmişlerdir.⁴¹ İslâmî kalkınmanın

³² Çalışmada uyumlu veya dengeli kalkınma modeli, ülkedeki farklı sektörlere eş zamanlı olarak yatırım yapılması sonucu ulaşılan büyüme süreci olarak ifade edilebilen "dengeli kalkınma" anlamında kullanılmamıştır.

³³ Bilal Ahmed Qazi, "Fiyat Müdahalesinin (Tes'ir) Şer'i Kuralları ve Günümüzdeki Uygulamaları", *İslam İktisadi ve Piyasa*, (ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut), İGİAD Yay., İstanbul 2015, ss. 101-120.

³⁴ el-Bakara, 2/188.

³⁵ Hamza Ateş - Mücahit Bektaş, "İslam ve Kalkınma: İnançsal, Tarihsel ve Teorik Temeller Üzerine Bir Değerlendirme", *İslam Ekonomisi ve Finansı*, (ed. Seyfettin Erdoğan vdğr.) Umuttepe Yay., İstanbul 2016, s.73 vd.

³⁶ Khurshid Ahmad, *Economic Development in an Islamic Framework*, The Islamic Foundation, Leicester 1979.

³⁷ M. Umer Chapra, *The Future of Economics: An Islamic Perspective*, The Islamic Foundation, Leicester, 2000.

³⁸ Saleem Qureshi, "Islam and Development: The Zia Regime in Pakistan", *World Development*, 1980, Volume 8, Issues 7-8, pp. 563-575.

³⁹ Ibrahim A. Ragab, "Islam and Development", *World Development*, 1980, Volume 8, Issues 7-8, pp. 513-521.

⁴⁰ Aliakbar Jafari - Özlem Sandıkçı, "Sosyal Adalet, Tüketici Refahı ve Sürdürülebilir Piyasa Geliştirimi", *İslam İktisadi ve Piyasa*, (ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut), İGİAD Yay., İstanbul 2015, s. 57-74.

⁴¹ Abbas Mirakhor - Hossein Askari, *Islam and the Path to Human and Economic Development*, Palgrave Macmillan, New York 2010, s. 129 vd.

Uyumlu kalkınma modelinde temel aktarım mekanizması Zekât ibadeti olacaktır. Zira bu ibadet sayesinde zenginden ihtiyaç sahibine doğru bir gelir aktarımı olduğu için gelir dağılımı iyileşecek ve toplumsal huzurun oluşmasına katkı sağlayacaktır. Zekât ibadeti Kur'an-ı Kerim'de namaz ibadeti ile beraber zikredilerek bu ibadetin ehemmiyetine dikkat çekilmektedir. Örneğin, “*Namazı dosdoğru kılın; zekâtı verin ve Peygambere itaat edin ki; merhamet olunaszınız.*”⁴² İslâm'ın beş şartı içinde yer alan ve temel ibadetlerden sırf malî olana örnek teşkil eden zekât; iktisadî, içtimaî, hukukî yönleri olan bir İslâmî müessesedir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de harf-i tarifli olarak 30 yerde tekrarlanmıştır. Bunlardan yirmi yedisinde tek âyette namazla birlikte, birinde ise namazı ihtiva eden âyeti takip eden âyetten sonra (Mü'minûn, 23/2,4) zikredilmiştir. Mevcut iktisadi düzende ise aktarım mekanizması *faiz haddi*dir. Keynesyen yaklaşımın bu ifadesinde *faiz* nominal ve reel sektör arasında geçişi sağlayan önemli bir mekanizma olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşıma göre parasal genişleme faiz haddini düşürmekte, faiz haddine duyarlı olan yatırım harcaması artmakta ve sonuçta ulusal gelir ve hâsıla artmaktadır. Tam istihdama ulaşmamış bir ekonomide bu mekanizmanın kusursuz bir şekilde işleyeceği iddia edilmektedir.

Faize böyle önemli bir görev yükleyen bir sistemden uyumlu kalkınma modeline nasıl geçilecek? Faizi dar anlamda başkasına ait tasarrufları kullanmanın bedeli olarak tanımlayabiliriz. Başkasına ait tasarrufların müşterileri; kişiler, firmalar (bankalar dahil) ve devlet olabilir. Uyumlu kalkınma modelinde hoş karşılanmayan bir kazanç olarak ifade edilen faizi bu şekilde tanımladığımızda, kavrama bir meşruiyet kazandırmış oluyoruz. Kutsal Kitabımız Kur'an-ı Kerim, faizi açık bir şekilde haram kılmış ve yasaklamıştır.⁴³ Luka İncil'i ve Matta İncili'nde de faizin istenmeyen bir davranış olduğu ifade edilmiştir. “*Şayet geri almayı umduğunuz kimselere ödünç verirsiniz iyiliğiniz nerde? Aksine düşmanınızı sevin, iyilik yapın ve (fazladan) bir şey ummadan ödünç verin ki sevabınız büyük olur.*”⁴⁴ Kur'an'da alım-satım ile faiz muamelelerin farklı olduğu; alım-satımın helal, faizin ise haram kılındığı açık ve vurgulu bir şekilde ifade edilmiştir. Mevdûdî, faizle borç verenin “aklını kaybettiğini”, zira muhatabının zor durumundan faydalanarak borç verdiği miktarın üzerinde bir miktar talepte bulunanın toplumda yardımlaşma duygusunu, sevgiyi bitirdiğini ve insanlığın ortak menfaatine zarar verdiğini, bu nedenle de kıyamet günü mezarından şeytan çarpmış gibi dirileceğini ifade etmektedir.⁴⁵

Uyumlu kalkınma modelinde faizi ortadan kaldıracak vasıta ve çareler olarak; faizsiz borç, zekât ve faizsiz bankacılık üzerinde durulmaktadır. Karz-ı hasen, borç alan kimseye mevcut tasarrufundan ödünç vermeyi ve bu ödünç verme mukabilinde ek bir meblağ talep etmemeyi, ödünç verenin borcunu ifasında borç alana kolaylık(lar) sağlamayı ifade etmektedir. Bu şekilde bir borç vermenin ancak Allah rızası için olacağı açıktır. Günümüzün kısmi rezerv bankacılık sisteminde ise borç verme işleminde mutlaka ek bir meblağ (faiz) talep edilmektedir. Faizi ortadan kaldırmanın diğer bir yolu, İslâm'ın beş şartından biri olan zekât ibadetinin tam anlamıyla toplumda yaygınlaşmasını sağlamaktır. Zekât, malın ve/veya paranın toplumda zengin kişilerden fakirlere aktarılmasını sağlayan, bu yönüyle gelir dağılımını iyileştiren bir müessesedir. Gelir eşitsizliği kişi başına düşen gelirin artmasıyla ortadan kalkmamaktadır.⁴⁶ Faizi ekonomik sistemde önemli bir aktarım mekanizması olarak gören günümüz ekonomik siteminde, gelir seviyesinin artması gelir eşitsizliğini ortadan kaldırmak için gerekli ancak yeterli olmayan bir durumdur. Örneğin, muasır medeniyet seviyesi olarak gösterilen Amerika Birleşik Devletleri, OECD verilerine göre

⁴² en-Nur 24/56.

⁴³ Mesela bkz. Bakara, 2/ 275-276; Âl-i İmran, 3/130; Rûm, 30/39.

⁴⁴ Abdülbaki Deniz, *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İlleti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa 2006.

⁴⁵ Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Faiz ve Faizin Sonu*, (çev. Ahmet Asrar), Hilal Yayınları, İstanbul 2004, s.

⁴⁶ Muhammed Mesut Badur, “Zekât Yoksulluk İlişkisine Dair Modern Tartışmalar”, *İlke*, 2016, sy: 5, s.1-16.

gelir eşitsizliği en fazla olan gelişmiş ülkelerden biridir. Öte yandan kişi başına düşen reel milli gelirin artması önemli bir iktisadi mesele olan işsizliğin azalması demektir. İşsizliğin azalması ile suç oranlarının azalacağı beklenir. Cömertler ve Kar, Türkiye’de 81 ilin 2000 yılına ait verilerini yatay kesit analiziyle incelemişler ve makroekonomik verilerdeki iyileşmenin, örneğin işsizliğin azalmasının ve gelir seviyesinin artmasının suç oranlarını azaltıcı etki yaptığını bulmuşlardır.⁴⁷

İslâm’a uyumlu kalkınma modelinde, faiz yerine geçecek karz-ı hasen, zekât ve faizsiz bankacılık müesseseleri ile ihtiyaç sahibi olan kesimin kredi talebi faizsiz bir şekilde karşılanacaktır. Fon ihtiyacı olan tüketicilerin, firmaların veya devletin ihtiyaç duyduğu fonu faizsiz bir şekilde elde etmesi; yoksulluk, gelir dağılımı, işsizlik, üretim ve tüketim gibi değişkenler üzerinde ciddi anlamda müspet etkiler meydana getirerek sosyal refahı artmasına katkı sağlayacaktır.⁴⁸ Ayrıca Doğukanlı ve Vural, “Sevaplı Hesap” olarak adlandırdıkları, özü itibariyle faizsiz borç vermeye dayanan önerilerinde enflasyon kadar bir faizin borç işlemlerinde uygulanmasını, enflasyondan fazla olan faiz gelirin ise sosyal yardım kurumlarına aktarılmasını tavsiye etmektedirler. Yazarların enflasyon kadar faiz alınması, dolayısıyla hakkın korunması kısmına katılmaktayız.⁴⁹

Ortodoks iktisatta bireyin mutluluğu ne kadar mal ve hizmet tükettiği ile doğru orantılıdır. Zira ihtiyaçları sonsuz olduğu varsayılan bireyin kıt mal ve hizmetlerden ne kadar çok tüketirse kendini o denli mutlu hissedeceği düşünülmektedir. İktisat ders kitaplarında tüketici dengesi koşulu, farksızlık eğrisi ile bütçe doğrusunun birbirine teğet olduğu yerde gerçekleşir.⁵⁰ Bu şartla, satın alınan her bir ek malın sağladığı marjinal fayda fiyatları oranına eşit olduğunda tüketici dengesine ulaşıldığı anlatılır. Dengenin bu şekilde fayda ve harcamayla (parayla) ifade edildiği bir durum söz konusudur. Tüketici dengesini para ve haz ile tarif eden mevcut yaklaşım, Boff’un ifade ettiği gibi, “*para her şeye kadirdir; yeri de göğü de yerinden oynatır!*” şeklinde parayı ve dolayısıyla tüketimi putlaştırmakta ve asıl gaye olarak göstermektedir.⁵¹ Hâlbuki Kur’an-ı Kerim’de bu dünyadaki mutlulukların geçici ve sanal olduğu, asıl mutluluğa “Ahiret yurdu” adı verilen ölümden sonraki hayatta ulaşılabileceğine dikkat çekilmiştir.⁵² Ayrıca Müslüman filozoflardan gerek Farabi’ye göre gerekse İbn Sina’ya göre en yüce mutluluk -derecesi farklı olsa da- kesinlikle öteki hayatta gerçekleşecektir.⁵³ Öte yandan, Kur’an-ı Kerim’de Bakara Sûresi 201. ayetinde Allah Teâlâ’dan doğru şekilde (veya dengeli şekilde) istekte bulunanların hem dünyada hem de ahirette güzellikler isteyenler olduğu bildirilmektedir.

Uyumlu (dengeli) kalkınma modeli olarak tarif ettiğimiz yaklaşımda, insan mutluluğunu mal ve hizmet tüketimi yanında (dünyevi) manevi ihtiyaçların (uhrevi) giderilmesi artıracaktır. Ancak, buradan manevi terakki için ifade edilmiş olan “*bir lokma bir hırka*” felsefesi; yani bir lokma ve bir hırka yeter anlayışı, kanaat sahibi olmayı ve makam hırsına sahip olmamayı ifade etmektedir. “Homo economicus” alternatif olacak rasyonel davranış şekli uyumlu kalkınma modelinde “Homo Islamicus” olacaktır. Burada israf ve gösteriş tüketimine izin verilmezken cömertlik teşvik edilmekte, zararlı dışsallıklar caydırıl-

⁴⁷ Necmiye Cömertler - Muhsin Kar, “Türkiye’de Suç Oranının Sosyo-Politik Belirleyicileri: Yatay Kesit Analizi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2007, c. 62, sayı:2, ss. 37-57.

⁴⁸ Mustafa Dişli - Ahmet F. Aysan - Hüseyin Öztürk - İbrahim M. Turhan, “İslami Bankalar Mevduat Disiplinine Tabi midir?” *İslâm İktisadı ve Piyasa*, (ed. Yusuf Enes Sezgin Firdevs Bulut), İGİAD Yay., İstanbul 2015, 75-100.

⁴⁹ Hatice Doğukanlı - Gamze Vural, “Savings Account with Merit: Suggestion of a Social Benefit Oriented Savings Account”, *International Journal of Islamic Research*, 2019, Volume: 30, Issue: 2, p. 226-240.

⁵⁰ Farksızlık eğrisi, farklı mal bileşimlerinde aynı tatminin veya faydanın elde edildiği negatif eğimli ve dış bükey bir eğri olarak tanımlanır. Üzerindeki her noktada aynı tatmin seviyesi elde edildiği için, eğri üzerindeki hareketle mallardan birinin tüketilen miktarı azalırken diğerinin artması gerektiği ifade edilir.

⁵¹ Leonardo Boff, “Meta Dini ve Piyasa”, (çev. L. Göktaş), *İktisat ve Din*, (ed. Mustafa Özel), İz Yay., İstanbul 1997, s. 311.

⁵² Ankebût, 29/ 64.

⁵³ Hasan Hüseyin Bircan, *İslâm Felsefesinde Mutluluk*, İz Yayınları, İstanbul 2001, s. 153 vd.

makta, sıkı çalışma ve adaletli fiyatlarla değişim özendirilmektedir. Hz. Peygamberin şu sözü bir ölçü olmalıdır: “*İnsanların en iyisi, insanlara en çok yararı dokunandır.*”⁵⁴ Buradaki *insanlara* vurgusu önemlidir, çünkü burada hiçbir ırk ve din gözetmeksizin insanlara yararlı olmaktan söz edilmektedir. Başka bir Hadis-i Şerifte “*Yoldan gelip geçenlere eza verecek bir taşı kaldırmak dahi büyük bir sadakadır*” buyrulmuştur.⁵⁵ Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber (s.a.s.) bu hadislerinde herkesin gücü nispetinde iyi işler yapmasının önemini her seviyeden insanın anlayacağı bir dilde ifade etmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, İslâm'ın konuyla ilgili genel ilkelerinden hareketle iktisadi büyüme ve kalkınma kavramı üzerinde durulmuştur. İktisadi büyüme, kişi başına düşen reel milli gelirdeki artış olarak veya belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarındaki reel artış olarak ifade edilmektedir. Her iki durumda da bir artışı, yani bir nicelikten (mikyardan) söz edilmektedir. Hâlbuki kalkınma kavramı nicelikten ziyade, niteliği ve bir zihniyet dönüşümünü ifade etmektedir. Zira kalkınma, iktisadi büyümeyi de içine alan daha şümüllü bir kavramdır.

Kalkınmada devletin güçlenmesi yanında fert ve toplum seviyesinde, yüksek insani değer ve potansiyellerin kuvveden fiile çıkmasına katkı sağlayacak hususlara da odaklanması gerekir. Bu ise doğal olarak etik boyutuyla birlikte değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Kalkınmanın devlet merkezli olması gerekir. Devletin önyak olduğu kalkınmada da etik söz konusu olmalıdır. Zira topluma zarar verecek bir üretim, kalkınma olabilir ama halkın aleyhine olur. Söz gelişi uyuşturucu ticareti, uluslararası çapta bir gelir kaynağıdır. Uyuşturucu, devlete ciddi bir gelir sağlayabilir, ancak bu gelir, halkın aleyhine bir gelir kaynağı olmaktadır. Yine devlet toplumsal etik kurallarına aykırı olan gelir kaynaklarına da mesafeli durmalıdır. Bu doğrultuda mesela fuhuş, bir gelir kaynağı olmamalıdır. Zira toplumun aile yapısına zarar vermektedir. Burada devletin yönetim biçiminin laik olması, topluma zarar veren oluşumları, bir gelir ve kazanç kapısı olarak görmemelidir. Zira ahlak (etik), toplumun genel geçer algıları doğrultusunda zorunlu görülmelidir.

Bu çalışmada İslâm'a uyumlu kalkınma kavramı üzerinde durulmuştur. Zira günümüzün kalkınmış ülkelerinde toplumsal refah artışından herkesin eşit bir şekilde yararlanamadığı, gelir eşitsizliğinin olduğu bilinmektedir. Bu tür iktisadi büyüme *dengesiz büyüme* olarak adlandırılmakta ve dengeli büyümenin ancak uyumlu kalkınma modeli çerçevesinde gerçekleşeceği, bunun için ise faiz yerine karz-ı hasen, zekât ve faizsiz bankacılık müesseselerinin geliştirilmesinin ve desteklenmesinin gerektiği kanaatindeyiz. Zira devleti oluşturan bireylerin dini ve etik değerleriyle uyumlu bir yönetim, halkı üretime daha da motive edecektir. Yurttaşlar devletin güçlenmesi amacıyla daha çok çalışacaktır. Bu nedenle ahlakî uygulamalar ve halkın dini duygularına saygı gösteren kuralların dikkate alınması devlet-millet bütünleşmesi açısından da önemlidir. Bu doğrultuda faizsiz bankacılık sisteminin yaygınlaşması ve zekât uygulamalarının da teşvik edilmesi gerekmektedir. Faiz sisteminin toplumsal ayrıştırmaya neden olduğu görülmektedir. Buna mukabil zekât olgusunun sosyal bütünleşme ve yardımlaşmaya büyük etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Bu yaklaşım nitelikli kalkınmaya katkı sağlayacağı gibi, dengesiz büyümenin de önünü kesecek bir mahiyettedir.

⁵⁴ Buhârî, “Meğâzî”, 35.

⁵⁵ Buhârî, “Zekât”, 30; “Edeb”, 33.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Khurshid, *Economic Development in an Islamic Framework*, The Islamic Foundation, Leicester 1979.
- Ateş, Hamza - Bektaş Mücahit, "İslam ve Kalkınma: İnançsal, Tarihsel ve Teorik Temeller Üzerine Bir Değerlendirme", *İslam Ekonomisi ve Finansı*, (ed. Seyfettin Erdoğan vdğr.) Umuttepe Yayınları, İstanbul 2016, ss. 73-103.
- Bircan, Hasan Hüseyin, *İslâm Felsefesinde Mutluluk*, İz Yayınları, İstanbul 2001.
- Badur, Muhammed Mesut, "Zekât Yoksulluk İlişkisine Dair Modern Tartışmalar", *İlke Dergisi*, 2016, sayı: 5, ss. 1-16.
- Boff, Leonardo, "Meta Dini ve Piyasa", *İktisat ve Din*, (çev. L. Göktaş), İz Yay., İstanbul 1997, s. 311.
- Chapra, M. Umer, *The Future of Economics: An Islamic Perspective*, The Islamic Foundation, Leicester, 2000.
- Cömertler, Necmiye -Kar, Muhsin, "Türkiye'de Suç Oranının Sosyo-Politik Belirleyicileri: Yatay Kesit Analizi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2007, c. 62, sayı:2, ss. 37-57.
- Çalışkan, Necmettin, "Kur'an'da Ticari Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları", *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, c. 1, sayı: 1, ss. 22-42.
- Deniz, Abdülbaki, *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İletî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa 2006.
- Dişli, Mustafa, Aysan, Ahmet Faruk, Öztürk, Hüseyin, Turhan, İbrahim M, "İslami Bankalar Mevduat Disiplinine Tabi midir?", *İslam İktisadi ve Piyasa*, (ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut), İGİAD Yay., İstanbul 2015, ss. 77-102.
- Doğukanlı, Hatice - Vural, Gamze, "Savings Account with Merit: Suggestion of a Social Benefit Oriented Savings Account", *International Journal of Islamic Research*, 2019, Volume: 30, Issue: 2, pp. 226-240.
- Erdem, Ekrem, "Müslüman Bireyin İktisadi Davranış Hususiyetleri ve İslam Piyasa Geleneği", *İslam İktisadi ve Piyasa*, (ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut), İGİAD Yay., İstanbul, 2015, s. 11-38.
- Fidan, Ali, *Din ve Kalkınma (Türkiye Tecrübesi)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul 2014.
- Geçit, Mehmet Salih, *Ekonomi ve İnanç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.
- Hamitoğulları, Beşir, "İktisadi Vahşi Büyümenin Bunalımları ve İslam Kalkınma Modelinin Vadettikleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1985, c.40, sayı: 1-4, ss.287-308.
- Jafari, Aliakbar - Sandıkçı, Özlem, "Sosyal Adalet, Tüketici Refahı ve Sürdürülebilir Piyasa Geliştirimi", *İslam İktisadi ve Piyasa*, (ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut), İGİAD Yay., İstanbul 2015, ss. 57-74.
- Kozak, İbrahim Erol, *İnsan-Toplum-İktisat: İbn Haldun'dan Yola Çıkılarak Çok Yönlü Bir Tahlil Denemesi*, Değişim Yayınları, Sakarya 1999.
- Kuran, Timur, "The Absence of the Corporation in Islamic Law: Origins and Persistence", *The American Journal of Comparative Law*, 2005, Vol. 53, No. 4, pp. 785-834.
- Kutub, Seyyid, *İslam Kapitalizm Uyuşmazlığı*, (çev. Abdurrahman Niyazoğlu), Hareket Yayınları, İstanbul 1972.
- Mannan, M. A., *İslam Ekonomisi: Teori ve Pratik*, (çev. Bahri Zengin - Tevfik Ömeroğlu), Fikir Yayınları, İstanbul 1970.
- Mevdüdi, Ebü'l-Alâ, *Faiz ve Faizin Sonu*, (çev. Ahmet Asrar), Hilal Yayınları, İstanbul 2004.
- Mirakhor, Abbas - Askari, Hossein, *Islam and the Path to Human and Economic Development*, Palgrave Macmillan, New York 2010.
- Miron, Jeffrey A. - Zwiebel, Jeffrey, "The Economic Case Against Drug Prohibition", *The Journal of Economic Perspectives*, 1995, Vol: 9, No: 4, pp. 175-192.
- Qazi, Bilal Ahmed, "Fiyat Müdahalesinin (Tes'ir) Şer'i Kuralları ve Günümüzdeki Uygulamaları", *İslam İktisadi ve Piyasa*, (ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut), İGİAD Yay., İstanbul 2015, ss. 101-120.
- Qureshi, Saleem, "Islam and Development: The Zia Regime in Pakistan", *World Development*, 1980, Volume 8, Issues 7-8, pp. 563-575.
- Ragab, İbrahim A., "Islam and Development", *World Development*, 1980, Volume 8, Issues 7-8, pp. 513-521.
- Rostow, Walt Whitman, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge 1960.
- Tabakoğlu, Ahmet - Kurt, İsmail, *İktisadi Kalkınma ve İslam*, İSAV Yayınları, İstanbul 1987.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Serbest Piyasa Ekonomisi ve İslâm'daki Algılanışı*, Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, Ankara 2010.